

KÖVÉR LAJOS:

EGY FRANCIA HADIFOGOLY MAGYARORSZÁGI FELJEGYZÉSEI (1793–1795)

A nagy francia forradalom historikumának és a magyar–francia kapcsolatok történetének egyaránt kissé elfelejtett fejezete a forradalmi háborúk francia illetve magyar hadifoglyainak története. Közismert: a koalíciós háborúk története Európa szerte elválaszthatatlan a hadseregszervezési alapelvekben bekövetkezett rendkívül jelentős változások történetétől. A védkötelezettségen nyugvó általános hadkötelezettség szisztémáját és szellemét elsőként a Konvent híres 1793. augusztus 23-ai rendelete (*levée en masse* – tömeges felkelés) deklarálta. Ennek értelmében mindaddig, míg az ellenséget ki nem űzik a francia köztársaság területéről, minden 18–25 év közötti nőtlen vagy gyermektelen özvegy férfi a haza védelmének fegyveres szolgálatára köteleztetett. „A fiatal emberek harcolnak, a családos férfiak fegyvert kovácsolnak és élelmiszert szállítanak, az asszonyok tépést és ruhát csinálnak, ellátják a kórházi szolgálatot, az aggastyánok a köztereken lelkesítik a harcosokat, gyűlöletet szítva a királyok ellen és hirdetve a köztársaság egységét.”¹

Jóllehet, Franciaország 1792. április 20-án hadat üzent Ausztria császáranak, Magyarország királyának, a forradalmi háborúk hadifoglyainak tömeges problematikájáról inkább csak az 1793. esztendőből kezdődően írhatunk, noha 1792 nyárutója óta a németalföldi és a rajnai hadszíntéren egyre duzzadó létszámú seregek álltak egymással szemben. Így értelemszerűen – a harci cselekmények intenzitásának függvényében – mindkét oldalon folyamatosan nőtt a fogságba esett katonák száma.

Szabadjon ehelyütt leírni: e hadszíntereken szép számmal harcoltak magyar és székely katonák is. Az 1793. évi hadjáratban a 2., 32., 33., 34. és 37. gyalogezred, a 19., 31., 51. ezred egy-egy zászlóaljja, négy gránátos zászlóalj valamint a székely határőr huszárezred vett részt.² A szlavóniaiakból, oláhokból és székelyekből álló határőr alakulatokról a franciák a következőket tartották: félelmetesen harcoló bátor katonák, akik gondozatlan hajuk ellenére szép emberek, ám barbár módjára fosztogatnak.³

A forradalmi Franciaország mindenestre egyre elszántabban szállt szembe a betörő osztrák és porosz seregekkel. Ez a háború ellenben már nemcsak az uralkodók, hanem kiváltképp a gyűlölt angolok vonatkozásában, az alattvalók, azaz a bűnös kormányzat uralmát elfogadó, a köztársaságra, a szabadság szülőföldjére támadó népek ellen is irányult. „Miert akarjátok, hogy elkülönítsük a népet, mely korrupt kormánya cinkosa, az általa választott kormány gaztetteitől?” – tette fel 1794. január 30-ai beszédében a kérdést Robespierre a Szabadság és Egyenlőség Barátainak Társasága előtt, majd így folytatta: „Van néhány dolog, amely még a

¹ VOVELLE, MICHEL (szerk.): *L' état de la France pendant la Révolution*, Paris 1988. 252–254.; MATHIEZ, ALBERT: *A francia forradalom*, Bp. 1957. 383.; RÁZSÓ GYULA: *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*, Bp. 1974. 68–73.

² PILCH JENŐ (szerk.): *A magyar katona vitézségének ezer éve*, Bp. é. n. 113–122.; PINGAUD, LÉONCE: *L'invasion austro-prussienne (1792–1794)*, Paris 1895. 119–299. (továbbiakban: PINGAUD).

³ PINGAUD 184.

zsarnokságnál is megvetésre méltóbb; ezek egyike a szolgaság eltűrése.” Barrère okfejtése rálicitál e gondolatra: öljetek meg minden angol katonát, hisz a velük való emberséges bánásmód a brissotisták filantrop filozófiájának sajátja, de „csak a halottak nem térnek vissza.”⁴ Íme a bűnös kormányzatot feltétel nélkül kiszolgáló és ezáltal ön maga is bűnössé váló nép paradigmája, mely ez idő tájt inkább csupán teoretikus fejtegetésnek bizonyult. Az persze már egy másik kérdés, hogy még a fogságba esett francia katona is a forradalmi Franciaország polgárának egyfajta nagy nemzethez tartozás tudatával tekintett fogvatartóira és a szolgáló népekre!

A francia nemzet erejének, no meg az ideológiai háború perspektívájának kihívása megdőbentette a régi Európát. Tudomásul kellett venni: ezek a közkatonák már nem a francia királyi hadsereg közkatonái, hanem hazafiak; ezek a tisztek már nem a francia királyi seregből a forradalmi seregekbe jutott, olyan nemesi származású tisztek, akik vészhelyzetben könnyen leteszik a fegyvert vagy netán átpártolnak az ellenfélhez. A hadifogolykérdés így vált politikai kérdéssé. E kérdésre keresve a választ a feudális Európa egyik reprezentánsának számító bécsi hadvezetés megalkotja az anyaországtól területileg messze lévő, sok ember elhelyezésére alkalmas, zárt és jól ellenőrizhető fogolytábor prototípusát.

Az osztrák katonai vezetés számára színhelyül elsősorban Dél-Kelet-Magyarország várai kínálkoztak, mivel ezek — a Török Birodalom hanyatlását követően — katonai szempontból sokat veszítettek korábbi fontosságukból. A hadszíntérről Günzburg körzetéig kísérték a foglyokat, majd innen hajón folytatták útjukat, a Dunán, végül pedig a Dráva, Tisza, Maros vonalán érkeztek meg a szálláshelyül kijelölt várakba, kaszárnyákba. Az érkezők létszámából adódó elhelyezési lehetőségek, az egészségügyi szempontok és a már említett politikai dilemmák együttese azonban a gyakorlati kivételezés során egyre több fejtörést okozott az illetékes polgári és katonai szervezeteknek.

1793 nyaratól ugrásszerűen nőtt a fogságba esett francia katonák száma, hisz a Carnot nevével fémjelzett hadügyi hivatal intézkedései még nem éreztették hatásukat, a népfelkelő lelkesedése viszont önmagában nem pótolhatta a kiképzetlenségéből adódó hiányosságokat. Wurmser lovassági tábornok 1793. október 17-ei jelentéséből többek között az is kitűnik, hogy egy kisebb-nagyobb összecsapásnál sokszor 200-nál több patrióta esett fogságba.⁵

A háború intenzitásának növekedése természetesen rövid idő leforgása alatt bebizonyította az előzetesen feltérképezett elhelyezési lehetőségek elégtelenségét, hiányosságait. E probléma illusztrálására elég, ha megemlítjük, hogy 1793 nyarán a legfelsőbb haditanács mindössze 4000 francia hadifogollyal számolt; viszont az októberi jelentések már több mint 7000, a novemberi iratok pedig már több mint 10000 hadifogoly elhelyezésének szükségességéről tudósítanak. Ezért nemcsak az eredeti elképzelés szerint tervbe vett Dél-Kelet-Magyarországra (Nagyvárad, Temesvár, Arad, Szeged, Pétervárad, Eszék stb.), hanem Erdélybe (Fogarás, Gyulafehérvár, Beszterce, Medgyes, Nagyszében), a Kárpátaljára (Munkács), sőt az ország centrumába (Pest és Buda), valamint Észak-Nyugat-Magyarországra is (Győr) irányítottak hadifoglyokat. A nagy létszám kényszerítő erejét mutatja, hogy Ferenc császár kifejezett óhaja ellenére Alsó-Ausztriába és Stájerországba is érkeztek hadifoglyok.⁶

⁴ Oeuvres de Maximilien ROBESPIERRE tom. X. Paris 1967. 349.; LUDASSY MÁRIA: Moralisták és terroristák. Bp. 1987. 184. l.

⁵ PINGAUD 301–308.

⁶ BARCSAY—AMANT ZOLTÁN: A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon idetelepítésük első esztendejében. Bp. 1934. 28–63.

A francia hadifoglyok magyarországi mindennapjait alapvetően két tényező határozta meg. Egyrészt az egészségügyi, mentálhigiéniai helyzet, másrészt az a tény, hogy ezek az emberek a francia eszméktől fertőzöttek, politikailag veszélyes elemként kerültek Magyarországra.

Azt, hogy a hatóságok mennyire félték a francia forradalom szellemétől, számos felsőbb utasítás bizonyítja. Elrendelték, hogy a hadifoglyok személyes dolgait, poggyászeit alaposan kutassák át s nézzék meg: vajon nem rejtegetnek-e tiltott könyveket. A fogságba esett francia katonák haza írott leveleit szigorúan ellenőrizték, cenzúrázták. Bemutatás végett előbb azokat fel kellett küldeni Budára az Udvari Haditanácsnak, majd innen továbbították a címzetteknek. Ezzel párhuzamosan szigorúan megparancsolták és országszerte kihirdették, hogy az említett raboktól a helybeliek semmiféle írást át ne vegyenek, tovább ne küldjenek. A lakosságot többször figyelmeztették: lehetőség szerint semmiféle kapcsolatba ne lépjenek ezekkel a foglyokkal.

Tudjuk, hogy közülük néhány naplót vezetett, útleírást készített. Ezekben beszámoltak az általuk érintett útvonalról, a helységek nevééről, ezek egymástól való távolságáról és természetesen a fogság mindennapjairól. Az illetékes hatóságok elrendelték az ilyen jellegű feljegyzések azonnali elkobzását, biztosítva szerzőiket arról, hogy amennyiben az általuk leírt adatok katonai és politikai szempontból ártatlanok a monarchiára nézve, úgy azokat fogságuk után visszakapják.⁷

Jean-Pierre Dellard főhadnagy, Napóleon leendő tábornoka, aki 1793 szeptemberében, a németalföldi hadszíntéren esett fogságba, mindenesetre kijátszotta fogvatartói éberségét. Katonai pályafutásáról naplót vezetett, amit azután az 1812-es oroszországi hadjáratban — egy heves kozák támadás elől menekülve — elveszített; így 1815 után írott memoárjában rekonstruálta az eseményeket.⁸

A magyarországi hadifogságának történetéről szóló fejezetek két szempontból is érdekesek. Egyrészt leírja a fogolyszállítmány behajózásának körülményeit, az útvonalat, a fogság mindennapjait, másrészt — impressziói nyilvánvaló felszínessége ellenére is jó szemű megfigyelőnek bizonyulva — megjegyzéseket fűz a korabeli magyarországi állapotokhoz.

Dellard és rajta kívül még 300 francia tiszt a horvát-szlavóniai Diakovárott volt fogságban. E horvátok, szerbek, németek és magyarok lakta kis város a mocsarak övezte Péterváradhoz és Temesvár kazamatáihoz képest, „ahol úgy hullottak az emberek, akár az őszi legyek”, igen jó helynek bizonyult. Az osztrák katonai vezetés ugyanis abból az alapállásból indult ki, hogy tiszt csak nemes ember lehet, akit származásánál és rangjánál fogva minden körülmények között bizonyos privilégiumok illetnek. Ezért a diakovári foglyok — a közkatonákkal ellentétben — megtarthatták oldalfegyvereiket és viszonylag szabadon mozoghattak. Közülük jónéhány elzászi természetesen szót értett a Mária Terézia által ide telepített német ajkú lakossággal.⁹

A Németalföldtől a Dráva mentéig tartó hosszú úton persze a járványveszély mindvégig fennállott. A skorbut, a diaré, a dizentéria, a sebláz folyamatosan szedte áldozatait. Pozsony, Pest és Buda kórházai zsúfolásig megteltek, igaz, a foglyok

⁷ Uo. 86–93.

⁸ Dictionnaire de biographie française. tom X. Paris 1965. 849.

⁹ BERTAUD, JEAN-PAUL: La vie quotidienne des soldats de la Révolution 1789–1799. Paris 1985. 258–263.; DELLARD, JEAN-PIERRE: Mémoires militaires sur les guerres de la République et de l' Empire. Paris 1882. 48., 50., 54., (továbbiakban: DELLARD)

mortalitásának növekedéséhez az is hozzájárult, hogy egy részük eleve súlyos sebekkel esett fogságba.¹⁰

A Diakovárott fogva tartott tisztek 2–4 ágyas szobákban laktak, ki-ki saját érdeklődésének megfelelően matematikával, harcászattal, a forradalmi háborúk első katonai tapasztalatainak elemzésével foglalkozott.¹¹

A titokban rejtegetett könyveket kézzől kézre adták, sőt amatőr szintársulatot is alapítottak a foglyok, akik — elsősorban nyilván az idő elütése és egymás szórakoztatása végett — színre vitték Voltaire néhány darabját.¹²

Életkörülményeikről elégedetten ír Dellard. „Jól élünk; egy liba például mindössze 6, 7 sou-ba került; a marha és a bárány livre-ként (livre itt francia súlymérték, másként francia font = 489,506 g) nem haladta meg a 3 sou-t; főzelékféle bőséggel akadt, s egy üveg bor sem kóstált többet 4 sou-nál.”¹³

A diakovári francia hadifoglyok 1795 augusztusában szabadultak, s az alsó-magyarországi várakból hazatartó menetoszlop néhány napot Pesten töltött. Dellard elragadtatással ír Pest és elsődlegesen Buda „gyönyörű” fekvéséről, a szőlőtőkékkel borított környékbeli hegyek látványa meg „külön örömmel töltötte el szívét”. A szép épületek; az áruválaszték rendkívüli gazdagsága, a kereskedők nyüzsgése mind-mind szerves része Pest és Buda „bájának”, mely a Duna erős sodrával Mainz városát juttatja eszébe. Siet azonban hozzátenni: nem ez a vitalitás, mozgás, kereskedés, iparűzés jellemzi az országot.¹⁴

A magyar föld „nagy része szegényes falvakból áll, lakói lusták, fáradtak, piszkosak — írja. Szolgasorsra termettek, mert idegenkednek mindennemű ipari tevékenységtől. Vajmi keveset görnyednek azért, hogy a föld, mely táplálja őket, termékeny legyen. Inkább főt hajtának, megalázkodnak uraik előtt, hogy jutalmul csekélyke biztonságot nyerjenek.

A kormány érdekelt abban, hogy a hadiállapotok megszűntéig tehetetlenségben tartsa őket. Való igaz — kiváltképp a könnyűlovasság tekintetében —, hogy ők a hadsereg legjobb katonái. Mégis, minő áldozat, hogy a föld nagy része parlagon hever, holott kis törődés fejében meghozná mindazt a hasznot, mely művelőt megilleti. A nyomorban, tétlenségben tartás, az így veszni hagyott gazdagság lehetőségének összevetésében még inkább megvetendő. Az a gondoskodás, melynek fejében az osztrák ház a kiművelődés lehetőségét a magyaroktól elveszi, e szolgasors enyhe kártérítése.”¹⁵

Dellard megítélésében tehát a szegénységért és nyomorúságért teljességgel a Habsburgok megtestesítette régi rend felelős. Milyen ország az, ahol ügyes-bajos dolgai intézésében a disznópásztornak is latin nyelven kéne szólnia. A föld népének egyetlen perspektívája a hadsereg. Itt azonban nem a tehetség dominál, hanem a születési előjogok. Így aztán legjobb esetben káplár vagy őrmester válhat belőlük. A magyarok — írja — „bátrak a harcmezőn, de tunyák és póriások anyaföldjükön”; ez azonban elsődlegesen nem az ő hibájuk.¹⁶

Konklúziója e vonatkozásban nagyon is egybecseng egy, az 1770-es évek második felében keletkezett francia feljegyzés értékelésével. E jelentés készítője

¹⁰ DELLARD 49–50.

¹¹ Uo. 56.

¹² Uo. 58.

¹³ Uo. 54–55.

¹⁴ Uo. 60–61.

¹⁵ Uo. 62.

¹⁶ Uo. 63.

szintén a robotgazdálkodás és az osztrák politika együttesét kárhóztatta az alsó-magyarországi állapotok leírásakor, rámutatva: „a parasztok kis birtokát adó, tized, kilenced és robot terheli, így se idejük, se képességük nincs, hogy befektetést eszközöljenek a földbe, ami alig az övék. A szabad paraszt nagyon kevés. Az ország képe mind az urak, mind a parasztok javára megváltozna, ha a parasztok bérbé kaphatnák a földet. A legelők gondozásával, téli menedékek építésével az állatok számát megsokszorozhatnák. A kereskedelem csupán nyersanyagokra szorítkozik, mindössze bőrt és némi durva posztót gyártanak. Az elsődleges szükségleti cikkeket kivéve mindent külföldről hoznak be. Manufaktúrák létesítését több okból nem engedi az udvar. Az ország meglehetősen néptelen, az uralkodó számára az a fontos, hogy katonát és élelmet adjon; a német örökös tartományok még a magyar piac megléte mellett is többet termelnek, mint amennyit el tudnak adni; az uralkodó ház nem szívesen látná a manufaktúrákat egy szabad országban, ahol hatalma nem korlátlan és nem adóztathatná meg őket.”¹⁷

Nem vitás: Jean-Pierre Dellard fentebb ismertetett leírása egy hadifogoly sokszor felszínes benyomásaiból táplálkozó, számos fontos kérdést fel sem vető, hiányos analízise a korabeli magyar állapotoknak. Mégis, mindezek ellenére vagy tán épp ezen hiányosságokkal együtt igen jól érzékelteti: mit vettek észre és milyen szempontok érdekelték a francia kortársakat a XVIII. század utolsó évtizedének Magyarországon.

¹⁷ KECSKEMÉTI KÁROLY (szerk.): Notes et rapports français sur la Hongrie au XVIIIème siècle. Bruxelles 1963. 156–157.

Lajos Kövér

THE NOTES OF A FRENCH PRISONER OF WAR IN HUNGARY (1793–95)

In the spring of 1793 the Austrian army fighting revolutionary France in the battlefields in the Netherlands and by the Rhine took an increasing number of French prisoners of war, who were deported mainly to the castles and barracks of Lower Hungary. Several of them kept diaries and took note of events around them. Napoleon's future general, Jean-Perre Dellard was also held as a prisoner in Diakovár; in his memoirs he devotes two chapters to the story of his captivity. In his description of the route of the deportation and the everyday life at Diakovár he also briefly comments of the contemporary conditions in Hungary.